

ЧОМУ ОДНІ КРАЇНИ ЗАНЕПАДАЮТЬ, А ІНШІ ПРОЦВІТАЮТЬ?

Премія з економіки пам'яті Альфреда Нобеля 2024 року

Премію Шведського центрального банку з економічних наук пам'яті Альфреда Нобеля, яку іноді називають Нобелівською з економіки, у 2024 р. присуджено професорам Массачусетського технологічного інституту Дарону Аджемоглу (Daron Acemoglu) і Саймону Джонсону (Simon Johnson), а також професору Чиказького університету Джеймсу А. Робінсону (James A. Robinson) за «дослідження того, як формуються інституції та як вони впливають на добробут країн». Як зазначено в пресрелізі Нобелівського комітету, вони «продемонстрували важливість суспільних інституцій для процвітання країни. Суспільства зі слабким верховенством права та інститутами, що експлуатують населення, не генерують зростання чи змін на краще, і дослідження лауреатів допомагають нам зрозуміти, чому це так».

14 жовтня 2024 р. Шведська королівська академія наук оголосила про присудження премії Шведського центрального банку з економічних наук пам'яті Альфреда Нобеля трьом професорам американських університетів – Дарону Аджемоглу, Саймону Джонсону та Джеймсу Робінсону – за дослідження того, як формуються інституції та як вони впливають на добробут країн. Як пояснив на пресконференції голова Комітету премії з економічних наук Якоб Свенссон, «зменшення величезної різниці в доходах між країнами є одним із найбільших викликів нашого часу. Лауреати продемонстрували важливість суспільних інституцій для досягнення цієї мети».

В Україні Дарон Аджемоглу і Джеймс А. Робінсон добре відомі широкому загалу як автори перекладених українською бестселерів «Чому нації занепадають? Походження влади, багатства і бідності» (Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty) та «Вузкий коридор: держави, суспільства і доля свободи» (The Narrow Corridor. States, Societies, and the Fate of Liberty).

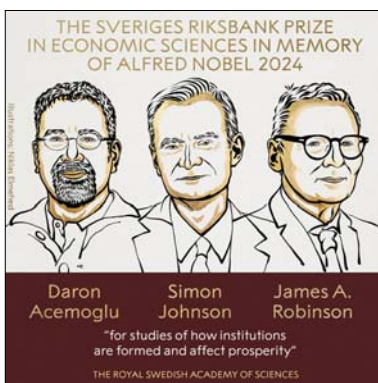

Фото: МТІ

Дарон Аджемоглу (Daron Acemoglu) – турецький і американський економіст вірменського походження, професор Массачусетського технологічного інституту.

Народився в Стамбулі 3 вересня 1967 р. Батько був юристом, викладав у Стамбульському університеті, мати – директором вірменської початкової школи. Ще підлітком зацікавився політикою та економікою. Ступінь бакалавра з економіки здобув у 1989 р. в Університеті Йорка (Велика Британія), в Лондонській школі економіки отримав ступінь магістра з економетрики та математичної економіки (1990), потім ступінь PhD з економіки (1992). У 1993 р. став доцентом Массачусетського технологічного інституту, а в 2000 р. обійняв там професорську посаду. Має громадянство США. Він також є науковим співробітником Національного бюро економічних досліджень (NBER) і старшим науковим співробітником Канадського інституту перспективних досліджень.

Дарон Аджемоглу – автор сотень наукових праць. Його дослідження охоплюють широку тематику, зокрема політичну економію, теорію людського капіталу, теорію зростання, економічний розвиток, інновації, економіку праці, нерівність у доходах і заробітній платі, мережеву економіку тощо. Проте найбільш популярними стали його дослідження, проведені спільно з Джеймсом Робінсоном, у яких вони вивчали демократії, диктатури та вплив економічних інститутів на політичний розвиток. Входить до першої десятки найцитованіших економістів світу. У 2011–2015 рр. був редактором журналу *Econometrica*.

Дарон Аджемоглу має багато наукових відзнак, зокрема, його нагороджено медаллю Джона Бейтса Кларка (2005) за внесок у розвиток економічної думки, яка за престижністю в економіці поступається лише Нобелівській премії. Член Національної академії наук США (2014), Американської академії наук (2006), Економетричного товариства (2005), Європейської економічної асоціації та інших наукових товариств.

З пресрелізу Королівської шведської академії наук*

Цьогорічні лауреати по-новому подивилися на питання, чому існують такі великі відмінності в добробуті між націями. Одним з важливих пояснень є стійкі відмінності в суспільних інститутах. Досліджуючи різні політичні та економічні системи, запроваджені європейцями у своїх колоніях, Дарон Аджемоглу, Саймон Джонсон і Джеймс А. Робінсон продемонстрували взаємозв'язок між інституціями та процвітанням. Вони також розробили теоретичні інструменти, які допомагають розібратися, чому зберігаються відмінності в інститутах і як ці інститути можуть змінитися.

Чому одні країни багаті, а інші бідні? 20 % найбагатших країн світу зараз приблизно в 30 разів багатші за 20 % найбідніших країн. Крім того, розрив у доходах між найбагатшими та найбіднішими країнами є стійким. Хоча найбідніші країни стали багатшими, вони не наздоганяють найзаможніших. Чому? Цьогорічні лауреати знайшли нові й переконливі докази одного з пояснень цього постійного розриву – відмінності в інститутах суспільства.

Надати докази цього – непросте завдання. Співвідношення між інститутами в суспільстві та його добробутом не обов'язково означає, що одне є причиною іншого. Багаті країни відрізняються від бідних за багатьма ознаками – не лише інституціями, а тому можуть бути інші причини як для їхнього процвітання, так і для різних типів їхніх інституцій. Можливо, добробут впливає на інститути суспільства, а не навпаки. Щоб отримати відповідь, лауреати використали інноваційний емпіричний підхід.

Дарон Аджемоглу, Саймон Джонсон і Джеймс А. Робінсон досліджували колонізацію європейцями великих частин земної кулі. Одним із важливих пояснень нинішніх відмінностей у добробуті є політичні та економічні системи, які колонізатори запровадили або вирішили зберегти, починаючи з XVI ст. Лауреати продемонстрували, що це призвело до по-

* Пресреліз Нобелівського комітету.

<http://surl.li/qnhyws>

вороту долі. Місця, які були, умовно кажучи, найбагатшими під час колонізації, тепер є одними з найбідніших. Крім того, лауреати використовували, серед іншого, дані про смертність колонізаторів і знайшли залежність: чим вища смертність серед колонізаторів, тим нижчий сьогодні ВВП на душу населення. Чому так? Відповідь полягає в тому, що смертність поселенців, тобто те, наскільки «небезпечно» було колонізувати територію, вплинула на типи інституцій, які було створено.

Лауреати також розробили інноваційну теоретичну основу, яка пояснює, чому деякі суспільства потрапляють у пастку з тим, що лауреати називають екстрактивними інституціями, і чому вирватися з цієї пастки так важко. Водночас вони також показують, що зміни можливі і що можна сформувані нові інституції. За певних обставин країна може звільнитися від успадкованих інституцій для встановлення демократії та верховенства права. У довгостроковій перспективі ці зміни також приводять до зниження рівня бідності.

Як ми можемо побачити сліди цих колоніальних інституцій у наш час? В одній зі своїх робіт лауреати як приклад наводять місто Ногалес, розташоване на кордоні між США та Мексикою.

Повість про два міста. Ногалес — місто, розрізане парканом навпіл. Якщо стати біля цієї огорожі і подивитися на північ, то перед вами розкинеться Ногалес, штат Аризона (США). Його жителі відносно добре забезпечені, середня тривалість життя досить висока, більшість дітей здобувають середню освіту, права власності захищені, і люди знають, що отримують більшість вигод від своїх інвестицій. Вільні вибори дають жителям можливість замінити політиків, які їх не влаштовують.

Якщо ж подивитися на південь, можна побачити Ногалес у Сонорі (Мексика). Незважаючи на те, що це відносно заможна частина Мексики, жителі тут загалом значно бідніші, ніж з північного боку паркану. Організована злочинність призводить до того, що створення та управління компаніями стає ризикованою справою. Корумпованих політиків тут важко

Фото: МТІ

Саймон Джонсон (Simon Johnson) — британсько-американський економіст. Народився 16 січня 1963 р. в Шеффільді (Велика Британія). Ступінь бакалавра з філософії, політики та економіки здобув в Оксфордському університеті в 1984 р., ступінь магістра з економіки — в Манчестерському університеті в 1986 р., а ступінь PhD з економіки — в Массачусетському технологічному інституті в 1989 р., захистивши дисертацію «Інфляція, інтермедіація та економічна діяльність». Відтоді його кар'єра охоплювала десятки академічних, урядових і міжнародних посад, у тому числі він був науковим співробітником Гарвардського університету і Російського дослідницького центру Гарвардської академії міжнародних і регіональних досліджень (1989–1991), викладав у Школі бізнесу Фукуа в Університеті Дьюка (1991–1997), керував Центром розвитку менеджерів у Санкт-Петербурзі (1993–1995), з 2004 р. є професором Школи менеджменту Слоана при Массачусетському технологічному інституті, де очолює групу глобальної економіки та управління, науковий співробітник Національного бюро економічних досліджень (NBER), старший науковий співробітник Інституту міжнародної економіки Петерсона, у 2007–2008 рр. був радником з економічних питань і директором відділу досліджень Міжнародного валютного фонду, з 2021 р. є членом Міжнародної консультативної ради Центру досліджень економічної політики (CEPR), входив до групи економічних радників Бюджетного управління Конгресу США.

Саймон Джонсон є автором численних впливових досліджень, які ілюструють зв'язок між соціальними інститутами та економічним розвитком. Найбільше число цитувань припадає на його наукові праці з питань довгострокового економічного розвитку, корпоративних фінансів, політичної економії та охорони здоров'я. У 2023 р. вийшла його книга «Сила і прогрес», написана у співавторстві з Д. Аджемоглу, про історичний розвиток технологій і його соціальні та політичні наслідки, в якій, зокрема, подано досить критичний погляд на штучний інтелект.

Фото: University of Chicago

Джеймс Алан Робінсон (James A. Robinson) — британсько-американський економіст і політолог. Народився 27 лютого 1960 р. у Великій Британії. Ступінь бакалавра з економіки здобув у Лондонській школі економіки та політичних наук у 1982 р., ступінь магістра — в Університеті Ворвіка в 1986 р., а ступінь PhD з економічної теорії та трудових відносин — в Єльському університеті в 1993 р. Після роботи викладачем в Університеті Мельбурна (1992–1995) працював доцентом економіки в Університеті Південної Каліфорнії (1995–1999), а пізніше, в 1999 р., — асистентом і доцентом Каліфорнійського університету в Берклі. У 2004–2009 рр. працював у Гарвардському університеті на професорських посадах, а в 2015 р. став одним із дев'яти професорів Школи вивчення державної політики Гарріса Чиказького університету, також має іменний титул професора преподобного доктора Річарда Л. Пірсона з дослідження глобальних конфліктів, є директором Інституту Пірсона з вивчення та вирішення глобальних конфліктів при Чиказькому університеті.

Основні наукові інтереси охоплюють порівняльний економічний аналіз та політичний розвиток у довгостроковому періоді, зокрема вивчення процесів у Латинській Америці та в Африці на південь від Сахари. Він є науковим співробітником Інституту африканських досліджень Університету Нігерії в Нсукі, у 1994–2022 рр. викладав у літній школі в Університеті Анд у Боготі.

Опублікував три книги у співавторстві з Дароном Аджемоглу. У першій «Економічні витоки диктатури та демократії» автори запропонували теорію виникнення й стабільності демократій та диктатур. Їхню другу книгу «Чому нації занепадають? Походження влади, багатства і бідності» (перекладено 41 мовою, зокрема й українською в 2016 р.) присвячено розвитку теорії того, чому деякі країни досягли економічного процвітання, а інші впали в бідність. Третя книга «Вузкий коридор: держави, суспільства і доля свободи» (укр. пер. 2022) досліджує безперервну та неминучу боротьбу між державами та суспільствами, а також описує глибокі історичні процеси, які сформували сучасний світ.

усунути від влади, навіть якщо шанси на це зросли після демократизації Мексики більш як 20 років тому.

Чому ці дві половини одного міста мають настільки різні умови життя? Географічно вони розташовані в одному місці, тому такі фактори, як клімат, є абсолютно однаковими. Їхнє населення також має подібне походження; історично північна територія фактично входила до складу Мексики, тому корінні жителі міста з обох боків паркану мають багато спільних предків. Є також чимало спільних культурних особливостей: люди їдять однакову їжу, слухають більш-менш однакову музику.

Отже, ключовою відмінністю є не географія чи культура, а інституції. Люди, які живуть на північ від паркану, належать до економічної системи США, що дає їм більше можливостей вибирати освіту та професію. Вони є також частиною політичної системи США, що наділяє їх широкими політичними правами. На південь від огорожі жителям не так пощастило. Вони живуть в інших економічних умовах, а політична система обмежує їхній потенціал впливу на законодавство. Цьогорічні лауреати показали, що розділене місто Ногалес не є винятком. Натомість це частина чіткої моделі, яка сягає корінням у колоніальні часи.

Колоніальні інституції. Коли європейці колонізували значну частину світу, наявні там інституції іноді докорінно змінювалися, але не скрізь однаково. У деяких колоніях мета полягала в експлуатації корінного населення та добуванні природних ресурсів на користь колонізаторів. В інших колонізатори будували інклюзивні політичні та економічні системи для довгострокової вигоди європейських поселенців.

Одним із важливих факторів, який впливав на розвиток і тип колонії, була густота населення на цій території. Чим щільніше проживало корінне населення, тим більшого опору від нього можна було очікувати. З іншого боку, більш численне населення, яке було переможене, надавало вигідні можливості в плані дешевої робочої сили. Це приводило до того, що менше європейських поселенців переї-

джало до вже густонаселених колоній. Місця, які були більш рідконаселені, чинили менший опір колонізаторам, але давали менше робочої сили для експлуатації, тому більше європейських колонізаторів переселялося в такі місця.

У свою чергу це впливало на політичну та економічну системи, які закладалися. Коли колонізаторів було небагато, вони заволодівали або засновували екстрактивні інституції, які зосереджувалися на тому, щоб давати користь місцевій еліті за рахунок широких верств населення. Виборів не існувало, а політичні права були вкрай обмеженими. На відміну від цього, колонії з великою кількістю колонізаторів (колонії поселенців) потребували інклюзивних економічних інститутів, які спонукали б поселенців наполегливо працювати та інвестувати у свою нову батьківщину. Відповідно, це приводило до розширення політичних прав, які давали їм частку прибутку. Звичайно, перші європейські колонії не були тим, що ми зараз називаємо демократіями, але порівняно з густонаселеними колоніями, куди переїжджали небагато європейців, колонії поселенців мали значно ширші політичні права.

Переворот долі. Цьогорічні лауреати продемонстрували, що ці початкові відмінності в колоніальних інститутах є важливим поясненням величезних відмінностей у добробуті, які ми бачимо сьогодні. Так, сучасні відмінності в умовах життя між Ногалесом у США і Ногалесом у Мексиці значною мірою зумовлені інститутами, що були запроваджені в іспанській колонії, яка пізніше стала Мексикою, і в колоніях, які потім стали Сполученими Штатами Америки. Ця модель відтворюється в усьому колонізованому світі і не залежить від того, ким були колонізатори — британцями, французами, португальцями чи іспанцями.

Парадоксально, але це означає, що частини колонізованого світу, які найбільше процвітали приблизно 500 років тому, тепер є відносно бідними. Якщо ми розглядаємо урбанізацію як міру процвітання, то вона була більшою в Мексиці за часів ацтеків, ніж у тій частині Північної Америки, яка зараз називається Канадою та США. Причина полягає в тому, що в найбід-

ніших і малонаселених місцях європейські колонізатори запровадили нові або зберегли наявні інститути, які сприяли довгостроковому процвітання. Однак у найбагатших і найбільш густонаселених колоніях інституції з меншою ймовірністю сприяли процвітання місцевого населення.

Ця зміна відносного процвітання є історично унікальною. Коли лауреати вивчали урбанізацію за століття до колонізації, вони не виявили подібної закономірності: більш урбанізовані, а отже, багатші частини світу залишалися більш урбанізованими й багатшими. Крім того, якщо ми подивимося на частини земної кулі, які не були колонізовані, ми не знайдемо жодного такого повороту долі.

Лауреати також показали, що цей поворот стався переважно у зв'язку з промисловою революцією. Наприклад, аж до середини XVIII ст. промислове виробництво на території сучасної Індії було вищим, ніж у США. Все докорінно змінилося з початком XIX ст., що свідчить про те, що ця зміна була насамперед результатом відмінностей в інститутах. Технічні інновації, які поширювалися по всьому світу, могли закріпитися лише в тих місцях, де було створено інституції, які давали користь широким верствам населення.

Смертність поселенців. Отже, найбільш прямим поясненням типу колоніальних інституцій є кількість європейських поселенців. Чим більше європейських поселенців, тим більша ймовірність створення економічних систем, що сприяли довгостроковому економічному зростанню. Лауреати показали ще один фактор, який визначає інституційні відмінності, — серйозність захворювань, які поширювалися серед громад поселенців.

Поширеність смертельних захворювань сильно різнилася у північних та південних районах Америки, так само як і в африканських регіонах, розташованих ближче до екватора, ніж південніші регіони. Хвороби, з якими стикалися британські колонізатори в Індії, були значно більш численними та небезпечними, ніж у Новій Зеландії чи Австралії. Захворюваність, відображена в історичній статистиці

смертності в колоніальні часи, тісно пов'язана з поточним економічним процвітанням. У місцях, де хвороби були найбільш небезпечними для європейців, зараз ми знаходимо непрацюючі економічні системи, найбільшу бідність, найвищий рівень корупції та найслабше верховенство права. Однією з важливих причин цього є екстрактивні інституції, які європейські колонізатори або заснували, або вирішили зберегти, якщо це їм було вигідно.

Цьогорічні лауреати додали новий вимір попереднім поясненням нинішніх відмінностей у багатстві країн по всьому світу. Одне з таких пояснень стосувалося географії та клімату. Відтоді, як Монтеск'є опублікував свою знамениту книгу «Дух законів» (1748), існувала усталена думка, що суспільства в більш помірних кліматичних зонах є економічно продуктивнішими, ніж у тропіках. І тут є кореляція: країни, розташовані ближче до екватора, бідніші. Проте, на думку лауреатів, це пов'язано не лише з кліматом. Якби це було правдою, тоді величезний поворот долі не міг би статися. Одним із важливих пояснень того, чому найспекотніші країни бідніші, є їхні суспільні інститути.

Втеча з пастки. Дарон Аджемоглу і Джеймс А. Робінсон виявили чіткий ланцюг причинно-наслідкових зв'язків. Інституції, які були створені для експлуатації мас, — погані для довгострокового зростання, тоді як інституції, що встановлюють фундаментальні економічні свободи та верховенство закону, — корисні для нього. Політичні та економічні інституції мають також тенденцію до довговічності. Навіть якщо екстрактивні економічні системи забезпечують короткострокові вигоди для правлячої еліти, запровадження більш інклюзивних інституцій, зменшення екстрактивності та верховенство права створюють довгострокові вигоди для всіх. То чому б елітам просто не замінити наявну економічну систему?

Пояснення лауреатів зосереджено на конфліктах навколо політичної влади та проблемі довіри між правлячою елітою і населенням. Поки політична система дає користь елітам, населення не може вірити, що обіцянки щодо реформованої економічної системи буде вико-

нано. Нова політична система, що дає змогу населенню замінювати лідерів, які не виконують своїх обіцянок, на вільних виборах, дозволить реформувати економічну систему. Однак правлячі еліти не вірять, що населення компенсує їм втрату економічних вигод після запровадження нової системи. Це відоме як проблема зобов'язань; її важко подолати, і це означає, що суспільства опинилися в пастці екстрактивних інституцій, масової бідності та багатой еліти.

Однак лауреати показали, що нездатність давати надійні обіцянки також може пояснити, чому іноді відбувається перехід до демократії. Навіть якщо населення недемократичної країни не має офіційної політичної влади, у цих людей є зброя, якою боїться правляча еліта, — їх багато. Маса можуть мобілізуватися і стати революційною загрозою. Хоча ця загроза може включати насильство, факт полягає в тому, що революційна загроза може бути найбільшою, якщо ця мобілізація буде мирною, оскільки вона дає змогу найбільшій кількості людей приєднатися до протестів.

Еліти стикаються з дилемою, коли ця загроза є найбільш гострою. Вони воліли б залишитися при владі і просто спробувати заспокоїти маси, обіцяючи економічні реформи. Проте така обіцянка не викликає довіри, оскільки маси знають, що еліта, якщо вона залишиться при владі, може швидко повернутися до старої системи, коли ситуація заспокоїться. У цьому випадку єдиним виходом для еліти може бути передача влади та запровадження демократії.

Модель лауреатів для пояснення обставин, за яких формуються та змінюються політичні інститути, складається з трьох компонентів. Перший — це конфлікт щодо того, як розподіляються ресурси та хто має повноваження приймати рішення в суспільстві (еліта чи маси). Другий полягає в тому, що маси іноді мають можливість здійснювати владу, мобілізуючись та погрожуючи правлячій еліті; отже, влада у суспільства є більшою, ніж повноваження приймати рішення. Третій — це проблема зобов'язань, яка означає, що єдиною альтернативою для еліти є передача населенню повноважень щодо прийняття рішень.

Цю модель лауреати використали для пояснення процесу демократизації в Західній Європі наприкінці XIX і на початку XX ст. У Великій Британії виборче право розширювалося в кілька етапів, кожному з яких передували загальні страйки і масові протести. Британська еліта не змогла ефективно відповісти на цю революційну загрозу обіцянками соціальних реформ; натомість вона була змушена, часто неохоче, ділити владу. Подібна ситуація складалася у Швеції, де рішення про загальне виборче право було прийнято в грудні 1918 р. після масових заворушень на хвилі російської революції. Цю модель використовували також, щоб пояснити, чому в деяких країнах демократія та недемократія чергуються. Крім того, модель показує, чому країнам, які не мають інклюзивних інституцій, так важко досягти зростання і чому правлячі еліти іноді можуть отримати вигоду від блокування нових технологій.

Отже, Дарон Аджемоглу, Саймон Джонсон і Джеймс А. Робінсон зробили значний внесок у новаторські дослідження того, що впливає на економічне процвітання країн у довгостроковій перспективі. Їхні емпіричні дослідження демонструють фундаментальну важливість типу політичних та економічних інститутів, запроваджених під час колонізації. Теоретичні дослідження лауреатів допомагають нам зрозуміти, чому так важко реформувати екстрактивні інституції, а також вказують на деякі обставини, за яких це все ж таки може статися. Їхні роботи мали вирішальний вплив на подальші студії як в економіці, так і в політології. Їхнє розуміння того, як інституції впливають на процвітання, засвідчує, що робота з підтримання демократії та інклюзивних інституцій є важливим шляхом у просуванні економічного розвитку.

*За матеріалами www.nobelprize.org
підготувала Олена Мележик*

WHY DO SOME COUNTRIES DECLINE WHILE OTHERS PROSPER?

Nobel Memorial Prize in Economic Sciences for 2024

The 2024 Sveriges Riksbank Prize in Economic Sciences in Memory of Alfred Nobel, often called the Nobel Prize in Economics, was awarded to professors of Massachusetts Institute of Technology Daron Acemoglu and Simon Johnson, as well as University of Chicago professor James A. Robinson, for “studies of how institutions are formed and affect prosperity”. As stated in the Nobel Committee’s press release, they «have demonstrated the importance of societal institutions for a country’s prosperity. Societies with a poor rule of law and institutions that exploit the population do not generate growth or change for the better. The laureates’ research helps us understand why”.